

Anadolu ve Azerbaycan Efsanelerinde Tarihi ve Kültürel İzler

Historical and Cultural Traces in Anatolian and Azerbaijan Legends

Vefa İBRAHİM

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası,
Humanitar Elmlər Bölməsi, Folklor İnstitutu,
Mərasim Folkloru Şöbəsi, Bakı, Azərbaycan

Azerbaijan National Academy of Sciences,
Faculty of Humanities, Institute of Folklore,
Ceremonial Folklore Department, Bakı,
Azerbaijan

Geliş Tarihi/Received 21.08.2025
Revizyon Talebi/Revision 17.09.2025
Requested
Son Revizyon/Last Revision 08.11.2025
Kabul Tarihi/Accepted 14.11.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 23.11.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Vefa İbrahim

E-mail: vefa-ibrahim@mail.ru

Atıf: İbrahim, V. (2025). Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinde tarihi ve kültürel izler. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*, (8), 9-14.

Cite this article: İbrahim, V. (2025). Historical and cultural traces in Anatolian and Azerbaijan legends. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*, (8), 9-14.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial-NoDerivatives 4.0

Öz

Bir halkın ulusal kimliği büyük ölçüde sözlü halk edebiyatı aracılığıyla korunur ve gelecek kuşaklara aktarılır. Halk hikâyeleri örnekleri, özellikle efsaneler ve masallar, halk tarafından yaratılan ve halkın dünya görüşünü, yaşam boyutlarını, duygu ve düşüncelerini en güzel şekliyle ortaya koyan değerlerdir. Dolayısıyla folkloru incelemek ve araştırmak bir toplumu olduğu gibi tanımak anlamına gelir. Farklı halklar arasında siyasal, ekonomik, bilimsel, kültürel ve edebi bağların kurulması aynı zamanda onların birbirlerini tanımalarına da yardımcı olur. Efsaneler ve masallar yüzyıllardır insanların tarihi, kültürü, inançları ve yaşam biçimleri hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bu efsaneler hem tarihi olayların izlerini hem de halkın oluşturduğu örf ve adetleri, kahramanlık ruhunu, etik değerleri yansıtır. Türk halklarının, özellikle Anadolu ve Azerbaycan halk edebiyatında rastladığımız efsaneler, halkın geçmişini, tarihini ve kültürel değerlerini koruyan önemli bir miras niteliğindedir. Bu efsaneler aracılığıyla halkın kahramanca mücadelesi, sevgi ve adalet anlayışı, inançları ve yaşam tarzı hakkında değerli bilgiler edinmek mümkündür. Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinde tarihi ve medeni izlerin varlığını belirleyebilmek için örneklemeye yöntemiye seçilen efsaneler benzerlikleri ve farklılıkları gösterilerek incelenecektir. İncelemede kullanılan “Ferhat ile Şirin”, “Güzcelce Kız” (Aynalı Mağara), “İğneci Baba”, “Şerçoban”, “Kurtboğan”, “Lokman Hekim” Amasya efsaneleri, “Ağrıdağ”, “Carçıboğan”, “Ferhad evi”, “Gelin kayası”, “Oğlankız meğberesi”, “Maral dağı”, “Zeyneb” ise Azerbaycan efsaneleridir.

Anahtar Kelimeler: efsane, rivayet, Amasya, Azerbaycan, halk bilimi

ABSTRACT

A people's national identity is largely preserved and presented through oral folk literature. Folk tale examples, especially legends and fairy tales, are values created by the people and that reveal the people's worldview, life dimensions, feelings and thoughts in the best way possible. Therefore, studying and researching folklore means getting to know a society as it is. Establishing political, economic, scientific, cultural and literary ties among different peoples also helps them get to know one another. Legends and fairy tales have been providing valuable information about people's history, culture, beliefs and lifestyle for centuries. These legends reflect both the traces of historical events and the customs and traditions, heroic spirit and ethical values created by the people. One can come across the legends in the folk science of the Turkic peoples, especially in the regions such as Amasya and Azerbaijan, are an important heritage that preserves the people's past, history and cultural values. Through these legends, it is possible to obtain valuable information about the heroic struggle of the people, their understanding of love and justice, their beliefs and lifestyle. In order to determine the existence of historical and civilizational traces in Amasya and Azerbaijan legends, the legends selected by the sampling method will be examined by showing their similarities and differences. The legends from Amasya such as “Ferhat and Shirin”, “Beautiful Girl” (Mirrored Cave), “Ighneji Baba”, “Serchoban”, “Kurtboghan”, “Lokman Hekim” and the legends from Azerbaijan such as “Aghridag”, “Jarchiboghan”, “Farhad's house”, “Bride's rock”, “Oghlangiz tomb”, “Maral mountain”, “Zeyneb” are used in the study.

Keywords: legend, narrative, Amasya, Azerbaijan, folklore

Giriş

Her folklor metni çok katmanlı, çok yönlü bir yapıya sahiptir. Böylece sözün işleyiş ve anlamsal tonları her metinde çeşitli bilgilerin iletilmesine neden olur. Metinsel bilgi doğal olarak araştırmancın yürüttüğü yönde ortaya çıkar. Efsanelerden elde edilen bilgiler son derece zengindir, ancak aynı zamanda karmaşık bir yapı da sergiler. Bu, efsane türünün yapısal şiirselliğinden kaynaklanır. Bir çok durumda efsanelerde anlatılan hikaye, inanç ve inanışlara, etnokültürel değerlere, anıtsal mekânsal sembollere, kapsamlı olaylara, öykülere, yaşam biçimlerine, gündelik yaşama ve kültüre dayanır. Tam da bu tür bilgileri ortaya çıkarmak için tarihsel verilerle karşılaştırmalı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Efsaneler sözlü gelenekten kaynaklandığı için kaynaklar gibi epik-tarihsel alanların bütünleştirilmesi folklor ve tarih bağlamını ortaya koyar.

Amasya ve Azerbaycan efsanelerindeki tarih ve kültür üç vakaya ayrıldığında daha hedef odaklı bir çalışma ortaya çıkabilir:

1. Amasya efsanelerindeki tarih ve kültür bağlamı;
2. Azerbaycan efsanelerindeki tarih ve kültür bağlamı;
3. Amasya ve Azerbaycan efsanelerinin tipolojik karşılaştırması.

Elbette bu efsaneleri ayrı ayrı değil, karşılaştırmalı bir şekilde çalışmaya dahil etmek daha uygun olacaktır. Ancak Amasya ve Azerbaycan efsanelerinde ortak bir kültürden gelen genetik ve deneysel özellikler ile sonradan edinilen zihinsel değerler aynı olsa da tarihsel bilginin farklılıkları ve benzerlikleri de kendini göstermektedir. Bu açıdan konuyu sunduğumuz bölüme dayanarak akılda tutmak daha verimli olabilir.

Amasya Efsanelerinde Tarihsel ve Kültürel Bağlam

Amasya efsaneleri, tarihsel olayların ve kültürel etkileşimlerin halk anlatıları aracılığıyla sembolik bir dile büründüğü önemli sözlü kaynaklardır. Efsanelerin oluşumunda ve aktarımında sosyo-kültürel çevrenin ve o çevredeki insanların kültür değerlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Amasya efsanelerinde de Türkistan'dan Horasan'a, Horasan'dan Anadolu'ya sözlü iletişim yoluyla aktarılan ortak kültür ve inanç motiflerine rastlanmaktadır (Durbilmez, 2021, ss. 189-214). Tarihsel ve kültürel bağlamla ilişkili efsanelerin, özellikle eren evliya kültürüne bağlı efsanelerin Derviş Tarzı Türk Edebiyatı içindeki tahkiye etme (menkabe, kıssa vb. anlatma) geleneğinin temel kaynaklarından biri olduğu bilinmektedir (Durbilmez, 2017, ss. 71-79). Bu efsanelerin etkisiyle bazı tarihi mekânların zamanla ziyaret yeri olmaya başladığı ve bu ziyaret yerlerine bağlı çeşitli ritüeller oluştuğu anlaşılmaktadır (Durbilmez, 2017, ss. 85-92; Durbilmez, 2021, ss. 1-22). Bu durum Amasya'da Piri Baba'ya bağlı olarak anlatılan efsanelerde olduğu gibi Amasya'da da çeşitli mekânların ziyaret edilmesine yol açmıştır (Durbilmez, 2017, ss. 103-130).

Tarihsel bilgi ve kültürel değerler taşıyan Amasya efsaneleri arasında özellikle "Ferhad ile Şirin", "Güzelce Kız" (Aynalı Mağara), "İğneci Baba", "Şerçoban", "Kurtboğan", "Lokman Hekim" gibi örneklerin varlığı da bilinmektedir. Amasya'da yüzyıllardır anlatılan efsaneler arasında Ferhat ile Şirin, Güzelce Kız (Aynalı Mağara), Kurtboğan, İğneci Baba, Serçoban, Lokman Hekim en ünlüleridir (Balaban, 2014, s. 86). Ancak bu efsanelerin çoğunun sadece bir efsane örneği değil, sözlü geleneğe göre çeşitlendirilmiş bir motif olduğu unutulmamalıdır. Efsanelere bu bağlamda baktığımızda bu tür örnekler açıkça göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Amasya efsanelerinden "Güzelce kız" efsanesinin birkaç çeşidi görülmektedir. Konu açısından bu efsane, esas olarak "taşa dönüşme" motifiyle karakterize edilir. Örnekler bakalım: "Hükümdarın çok güzel bir kızı vardır. Kız o kadar güzeldir ki yüzünü görenler taş kesilir, bu yüzden peçeyle gezer. Hükümdar kızıyla evlenecek kişiyi belirlemek için yarışma düzenler. Kızın yüzüne bakmaya cesaret edip de taş kesilmeyen kişiyle evlenecektir. Çok da yakışıklı olmayan bir çoban da dağdan inerek kıza talip olur. Kız peçesini kaldırıncı etrafı bir ışık kaplar ve ikisi de taş kesilir. Kızın yüzünün güzelliği mağaraya yansır ve kaya Aynalı Mağara adını alır (Aynalı Mağara (Güzelce Kız)" (Abdizade, 1986, s. 73).

Bu efsanenin başka bir varyantında ise "Güzel bir kız, genç bir Müslüman adama âşık olur. Barışamayacaklarını anlayan aşıkler dua eder ve taşlaşır" (Abdizade, 1986, s. 363). Bu efsanede taşlaşma motifini baskın olmakla birlikte, sözlü geleneğe uygun biçimde bir ağaç motifinin de öne çıktığı görülmektedir. Efsaneye göre güzel kızın saçları ardıc ağacına dönüşür (Abdizade, 1986, s. 220). Türk dünyasında yaygın motiflerden biri olan taş kesilme motifinin (Ergun 1997; Sakaoğlu, 1980) incelediğimiz efsanelerde de bulunması, bu motiflerin tarihi ve mitolojik köklerinin çok eski zamanlara uzandığını gösterir.

"Güzel Kız" efsanesi, Amasyadaki Aynalı Mağara olarak bilinen tarihi ve kültürel anıtın yaygın ününü bir efsane biçiminde işaretler. Bu mağara hakkında Amasya tarihinden bilgi edinebiliriz. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Amasya vadisinde yer alan on iki mağaradan beşi Kızlar Sarayı'nın üstünde, ikisi Saray Mahallesi'nin üstünde, biri Meydan Köprüsü hizasında, ikisi Yassı Kaya'nın kuzey cephesinde, biri Ahır önünde ve biri de Ziyaret yolu üzerindeki Aynalı Mağara'dır (Uzun vd., 2021, s. 61).

İşte efsanede bahsi geçen maddi, manevi ve kültürel değerlerden biri de Ziyaretçi Yolu üzerinde bulunan Aynalı Mağara'dır. Türkiye Kültür Portalı'ndan Aynalı Mağara'nın, şehir merkezine 3,3 kilometre uzaklıkta Ziyaretçi Köyü Yolu üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kaya mezarlarının en süslü ve en tamamlanmış olanıdır. Yerden dört basamakla yükselen mezar, düz bir kayaya oyulmuştur. Genişliği 9,8 metre, yüksekliği ise 13 metredir. Dışarıdan bakıldığında usta bir taş işçiliği ile yapıldığı görülmektedir. Mağaranın dış yüzeyi cilalanmıştır. Aynalı Mağara denmesinin nedeni, mağaranın yüzünün güneş vurduğunda parlamasıdır. Aynalı Mağara adının verilme nedeni, mağaranın yüzünün güneş ışığı vurduğunda parlamasından kaynaklanmaktadır. Tarihsel kaynaklarda yapılan incelemelere göre, Aynalı Mağara'nın MÖ II. yüzyılda, Helenistik Dönem'de Amasya'da yaşamış olan Mitra rahibi Tes'e ait anıtsal bir mezar olduğu belirtilmektedir. Mağaranın iç kısmının oldukça geniş olması, duvarlardaki renkli süslemeler ve ön cephesinde yer alan "Büyük Rahip Tes" yazısı, bu yapının gerçekten de Tes'e ait olduğunu doğrulamaktadır (Gezi Kulübü, t.y.).

Aynı zamanda bu mağara tarih kitaplarında "Kralın Mezarı" (Abdizade, 1986, s. 61) veya "Kralın Kaya Mezarları" (Uzun vd., 2021, s. 86) olarak da anılmaktadır; bu da tarihçilerin bu yönde daha kapsamlı araştırmalar yapmaları gerektiğini düşündürmektedir. Çünkü efsanenin neredeyse değişmezi, güzel kızın Kralın kızı olduğu bilgisidir ve bu da tarihin bir izi olarak ortaya çıkmaktadır (Balaban, 2014, s. 527).

Görüldüğü gibi, tarihin ve kültürün izleri ciddi bir şekilde bir efsane motifinde taşınmakta ve etnokültürel bir değer olarak işaretlenmektedir. Burada genel olarak ele aldığımız Amasya efsaneleri arasında "İğneci Baba", "Kurtboğan", "Şerçoban" gibi örnekler, evliyalar hakkında kaynak olmuş ve efsane haline gelmiş örneklerdir. Belirttiğimiz gibi, bu örnekler aynı zamanda efsanelerin motifleridir (Balaban, 2014, ss. 96, 97, 101, 102, 103).

Hatta İğneci Baba efsanelerin belirli bir bölümünde çeşitli kişilerin kardeşidir. Bir efsanede Şerçoban ve Kocacık babanın, bir diğesinde ise Şerçoban ve Çal babanın kardeşidir. Bu motifi "İğneci baba, Serçoban, Kocacık baba", "İğneci baba, Serçoban, Çal baba" efsanelerinde açıkça görmekteyiz (Balaban, 2014, s. 103).

T.Balaban, Amasya efsaneleri koleksiyonunda İğneci Baba hakkındaki efsanelerin üç versiyonunu, Şerçoban hakkındaki efsanelerin beş versiyonunu ve Kurtboğan hakkındaki efsanelerin iki versiyonunu sunar (Balaban, 2014, ss. 97-103).

Bu efsanelerin her birinden bir örnek sunarak efsanelerdeki kültür ve tarih izlerine bakalım: "Kurtboğan Savaş zamanı Kıbrıs'a gider ve orada birisi ile arkadaş olur. Kim olduğunu ve nereli olduğunu soran adama adının Kurtboğan olduğunu ve Amasya'da kime sorarsa yerini göstereceğini söyler. Savaştan sonra adam Amasyaya gelip Kurtboğanı sorunca ve asker arkadaşı olduğunu söyleyince türbeyi gösterirler ve gülerler. Türbeye giden adam siz kapıyı örtün de gidin der ahaliye. Orada Kurtboğan ile buluşurlar ve Kurtboğan ona bir ziyafet verir" (Balaban, 2014, s. 97).

"Kayabaşının oralarda bir tabur asker gelir. Çoban, "Komutanım, asker aç, askeri doyurayım" der. Komutan inanmaz ve neyle doyuracaksın, diye sorar. Çoban ısrarını üç-dört kez tekrarlayınca "Ser Çoban" der. Çobanın adı da Serçoban kalır. Serçoban, erzakını askerin önüne açar. Asker yedikten sonra erzak bitmez daha da artar (Balaban, 2014, ss. 101-102).

"İğneci Baba, Çal Baba ve Serçoban üçü kardeşler. İki kardeş bizim abimiz İğneci Baba mesçilik yapıyor. Biz gidelim onu görelim, ziyaret edelim derler. Çal Baba ve Serçoban birer mendile sütünü sağlar. İkisi yağlık ile abilerini ziyarete giderler. İğneci Baba dağda yetişmek nasıl, Amasyada yetişmek nasıl diye kardeşlerine göstermek ister ve hanımını çağırarak ayak ölçüsünü alır. Çal Baba ve Serçobanın getirdiği sütler damlamaya başlar. İğneci Baba, "Sütleriniz niye damlıyor, bir kadının topuğunu görünce bu hale geldiniz, dağ başında herkes yetişir, önemli olan burada yetişmek unutmayın bunu" der. Çal Baba kendi evine döner ve orda kalır ve İğneci Baba da Kayabaşına gelir ve orda kalır (Balaban, 2014, ss. 103-104).

Görüldüğü gibi, bu efsaneler evliya menkıbelerinden kaynaklanan efsane yapısını açık bir şekilde göstermektedir. Bu tür efsaneler, neredeyse evliyalara inanan tüm toplumların halk kültüründe kendini gösterir. Buna başka bir deyişle halk kültüründe "evliya menkıbeleri" denir (Balaban, 2014, s. 147; Şahin, 2004, ss. 112-114).

Bu efsanelerin tarih ve kültür bağlamına gelince, bilinir ki, evliya ocakları halk ziyaretinin en yoğun şekilde gözlemlendiği yerler olarak halk kültürünün bir parçasını oluşturur. Tarihsel bağlamda ise bu tür kişiler uydurma değil, halk arasında yaşamış, büyük bir Allah inancına sahip mümin şahsiyetlerdir. Sunduğumuz efsanelerde adı geçen şahsiyetler halk tarafından ziyaret edilmektedir. K. Polat'ın aktardığına göre, adak yerleri arasında Kurtboğan ziyareti de bulunmaktadır (Polat, 2017, s. 509).

"Amasya Tarihi"nde, Kocacık semtinin önünde çarşıda özel bir "İğneçi-zade türbesi" bulunduğu belirtilmektedir (Abdizade, 1986, s. 150). Elbette bu, daha önce bahsettiğimiz efsaneyle de örtüşmektedir. Türbe olarak manevi ve kültürel bir anıt olması ve belirli bir tarihi şahsiyeti

(İğneçi-zade eş-Şeyh Safiyuddin Mahmudi Halveti) temsil etmesi bakımından tarih ve kültür bağlamında da işaretlenmiştir (Abdizade, 1986, s. 150). Aynı kaynakta “Kurtboğan Türbesi” (Pir Şerefüddin Hamzai halveti) de zikredilmektedir (Abdizade, 1986, s. 170).

Amasya’daki Serçoban Türbesi ile ilgili kaynakta, Serçoban Türbesi’nin 1878 yılında Karaşehirli Hasan Paşa tarafından yaptırıldığı, ancak 2001 yılında Amasya Belediyesi tarafından yenilenip çevre düzenlemesinin yapıldığı belirtilmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.).

Azerbaycan Efsanelerindeki Tarihi ve Kültürel Bağlam

Azerbaycan’da da yaygın olan efsanelerde tarih ve kültür izleri belirgin bir şekilde görülmektedir. Kültür izlerini taşıyan efsanelerde tarihle birlikte mitolojik inanışlar da belirgindir (Durbilmez, 2008, ss. 340-352). Efsanelerdeki belirgin özellikler, Azerbaycan’daki efsanelerin sınıflandırılmasında daha kolay ortaya çıkar. Çünkü efsaneler tarih açısından da gruplandırılır. Bu sebeple “tarihi şahsiyetlerle ilgili efsanelerde” tarihin izlerini tespit etmek o kadar da zor değildir (Əfəndiyev, 2013, s. 192).

Efsanelere tarih ve kültür bağlamında yaklaşıldığında, dini ve tarihi efsanelerden bahsetmek daha uygun görülmektedir. Çünkü dini şahsiyetler aynı zamanda tarihi şahsiyetlerdir. Bu açıdan bakıldığında, tarih ve kültür bu efsanelerde daha çok aktarılmaktadır. Azerbaycan’daki bu tür efsaneler arasında, Büyük İskender hakkındaki efsaneler (Əfəndiyev, 2013, ss. 198, 199), Nizami’nin eserleriyle ilgili ve Sadnik Paşa Pirsultanlı tarafından halktan derlenen tarihi efsaneler, “Nizami ve Gence Emiri”, “Adaletli Nuşiravan”, “Gence-Gence”, “Şirin Kale”, “Şirin Bulag”, “İskender ve Diri Baba”, “Davut ve Saz”, “Salsal Pahlevan” ve diğer efsaneler dini ve tarihi şahsiyetlere örnektir (Pirsultanlı, 2009, ss. 282, 285, 288, 290, 315, 318, 319).

Diğer tarihi efsaneler arasında “Dede Güneş”, “Dede Korkut ve Selmani-fars”, “Hazreti Ali ve Köroğlu’nun Buluşması”, “Oğuz’un Mucizesi”, “Dağ Yunus’un Armağanı” ve başkaları yer alır (Pirsultanlı, 2009, ss. 238, 279, 322, 348, 401). Sadnik Paşa Pirsultanlı ayrıca bu efsaneleri derlediği kişilerin adları olan liste de vermiştir (Pirsultanlı, 2009, ss. 449-472).

Burada adını verdiğimiz efsaneler doğrudan doğruya tarihî efsaneler olarak değerlendirilebilir. Biz bu bağlamı, efsanelerdeki kültür ve tarih izleri açısından “Ağrıdağ”, “Carçıboğan”, “Ferhad evi”, “Oğlankız türbesi”, “Maral dağı”, “Zeynab” adlı Azerbaycan efsanelerine bakarak dikkat çekmek istiyoruz. Başka bir deyişle, metinlerde apaçık tarihî temanın ortaya çıkmasından ziyade, metinlerde aktarılan tarihî bilgiye daha fazla dikkat çekmek istiyoruz. O zaman, metinlerin kompozisyonunda en küçük bilgi düzeyinde bile tarihî ve kültürel içeriğin ortaya çıkabileceği anlaşılabilecektir. “Ağrıdağ” efsaneleri, genellikle olay örgüsüne göre akraba kavgası motifiyle, finale göre ise taş dönmeye motifiyle ilgili çeşitli efsanelerdir (Əsatirlər, Əfsanə və Rəvayətlər, 2005, s. 97; İsmayıl, 2008, ss. 37, 42). Aynı zamanda Ağrıdağ motifi çok önemli bir tarihî temadır. Zira halk arasında anlatılan efsane ve hikâyelere göre, yeryüzü sular altında kaldığında, tufan çekildikten sonra Hz. Nuh’un gemisi Ağrı Dağı’na oturmuş ve ondan sonra yeryüzünde yeni hayat başlamıştır (Əsatirlər, Əfsanə və Rəvayətlər, 2005, s. 44; Farzaliyev, 1982, s. 47). “Carçıboğan” ve “Zeynab” efsanelerinde, Amir Teymur ve oğlu Miran Şah da tarihi açıdan dikkat çekicidir: “Teymur’un oğlu Miran Şah, Alınca kalesine saldırdığında, çevredeki köylere dayanılmaz bir baskı uyguladı ve onlardan akıl almaz haraçlar talep etti. Köylere habercilerini göndererek, Alinja halkıyla birlikte olanları cezalandıracağını duyurdu. Bir gün, bu habercilerden biri Muğan köyüne gitti. Halkı tehdit etmeye devam etti:

– Alınca halkına yardım eden, öldürülecek.

– Alınca halkına yardım eden, nehre atılacak.

– Alınca halkına yardım edenlerin köyü mahvolacak...

Habercinin sesini duyan köylüler öfkeye kapılarak Miranşah’a lanet ettiler; ardından habercinin boğazını sıkarak onu öldürdüler ve cesedini dereye attılar. Sonra cesedi bir deveye sarıp Miranşah’a gönderdiler. Bu eylem Miranşah için çok acı vericiydi ve Mugan köyüne asker gönderdi. Köylüler Miranşah’ın birliklerine karşı çıktılar. Şiddetli bir savaş başladı. Mugan halkının çoğu öldü. Miranşah’ın kalbi bu intikamdan sonra yumuşamadı. Tüm köyü ölüme mahkûm etti. Komutanlardan biri halkın kılıçtan geçirilmesini tavsiye etti. Miranşah öfkeyle bağırırdı:

– Carçıboğanlar boğulmalıydı.

Saldırıdan kurtulan beş veya üç köylü de Miranşah’ın emriyle boğularak Arpacha Nehri’ne atıldı. O zamandan beri Mugan köyünün adı Carçıbogan olarak kaldı. Köyün şimdiki adı Carçıboğan’dır (Əsatirlər, Əfsanə və Rəvayətlər, 2005, ss. 171-172).

Görüldüğü gibi bu bağlamda efsanelerde de tarihî olayların izleri ve kadim etnonimin etimolojik açıklaması görülmektedir. Aynı tarihî durumu “Zeynab” hakkındaki efsanelerde de görmekteyiz. Timur’un ordularına karşı savaşan Zeynab, çoğu durumda Timur’un ordusunu yenmiş, bazı durumlarda ise efsanenin yapısına uygun olarak esir düşmemek için kendini öldürmüştür (Əsatirlər, Əfsanə və Rəvayətlər, 2005, s. 172).

Bu olaylar, aslında efsanelerin çoğunluğu olan, yani Zeynab’ın Timur’un ordusuna karşı kazandığı zaferin tarihsel gerçeklik açısından ortaya çıktığı Alınca Kalesi etrafında gerçekleşmektedir. Çünkü Emir Timur’un ne kadar çok savaşırsa savaşsın, Alınca Kalesi’ni uzun süre alamadığı bilinmektedir. 1386’dan 1399’a kadar Alınca Kalesi Timur’a boyun eğmemiş, sadece Timur ile yaşanan iç çatışmalar ve ittifaklar Alınca’nın teslim olmasına yol açmıştır (Azərbaycan Tarixi, 2007, ss. 39-42).

“Oğlankız Türbesi” ve “Maral dağı” efsanelerinde de tarihi-kültürel izdüşümler görmekteyiz. Görüldüğü gibi tarihi-kültürel yerler bu efsanelere yansımıştır. “Oğlankız Türbesi” efsanesi geleneksel olarak başarısızlıkla sonuçlanan bir aşkın öyküsüne dayanmaktadır: “Bir oğlan bir kızı sever, zengin bir oğlanın araya girmesi sonucu kavuşamazlar ve zengin oğlan kızın sevdiği oğlanı yaralayıp Araz Nehri’ne atar. Kıza yaklaşmak isteyince sevgilisinin peşinden kendini de nehre atar. Nehir ikisini de alır. Fakir oğlanın babası bütün parasını harcayarak onların anısına Aza köyünde çift mezar yaptırır. O günden sonra bu mezara “Oğlankız Türbesi” denmiştir (Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 2010, ss. 81-82).

“Maral Dağı” efsanesinde de belirli bir olay örgüsünün kurulduğu ve halk arasında “Maral Dağı” hakkında bir efsane yaratıldığı belirtilmelidir. Başlıca örneklerde, yaşlı bir adam ve yaşlı bir kadın geyiğe bakar ve onlar öldükten sonra anne geyik sürüsüyle birlikte dağın tepesinde gömüldükleri yere gelir. O yere “Maral Dağı” derler (Əsatirlər, Əfsanə və Rəvayətlər, 2005, ss. 66-68). Maral motifinin Türk Dünyasındaki başka efsanelerde de benzer anlamlar yüklenerek anlatılması Türk boyları arasındaki ortak mitolojik köklerin varlığını gösterir (Gezer, 2017, ss. 11-29).

Bu efsaneler her ne kadar kesin tarihî bilgileri yansıtmasa da, anlatıldıkları mekân veya bölgeye dair örnekler ortaya koyar; bu yönüyle de söz konusu yerin maddî ve kültürel miras değerini gösterir.

Sonuç

Azerbaycan efsanelerinin Türkiye kökenli efsanelerle tipolojik karşılaştırması hemen hemen aynıdır. Çünkü ortak inanç, ortak dil, ortak köken ve yakın alan aynı kavramları yaratır. Özellikle “Ferhat ve Şirin”, “Gelin Kayası”, “Ağrı Dağı” ve başka efsaneler bu bağlamda aynı perspektiften incelenebilir. Bu bağlamda, daha önce de belirttiğimiz gibi, Azerbaycanda değil, Amasyada ortaya çıkan veya Amasyada bilinmeyen, ama Azerbaycanda ortaya çıkan örnekler bakmak mümkündür. Bu efsaneleri ayrı-ayrı sunarak, aslında, onları motif düzeyinde anmamız, tipolojik karşılaştırmanın bir yönüne de dikkat çekmekti. Aynı zamanda amacımız Azerbaycan ve Amasya arasında tipolojik bir karşılaştırma yapmak değil, efsanelerde tarihsel ve kültürel bilgi aramaktır. Bu açıdan bakıldığında, bu bağlamda ayrı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Gelecekte bu konuyu yeniden daha geniş alanda araştırmaya çalışacağız.

Bu çalışmada Azerbaycan ve Türkiye kökenli efsaneler arasındaki tipolojik benzerliklere değinilmiş, özellikle “Ferhat ve Şirin”, “Gelin Kayası”, “Ağrı Dağı” gibi anlatıların ortak köken, dil, inanç ve coğrafi yakınlık temelinde benzer kavramlar ürettiği görülmüştür. Bu benzerlikler, halkların tarih boyunca kurdukları kültürel etkileşimlerin ve ortak hafızanın doğal bir sonucudur.

Çalışmada ayrıca Anadolu (Amasya kökenli) efsaneleri ile Azerbaycan örneklerinin bir arada ele alınabileceği, bu tür çalışmaların sadece tipolojik karşılaştırma açısından değil, aynı zamanda kültürel aktarımın izlenmesi bakımından da önem taşıdığı ortaya konmuştur. Motif düzeyinde incelenen efsaneler, halkın değerler dünyasını, doğa-insan ilişkilerini ve toplumsal belleği yansıtan semboller olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, efsaneler yalnızca tipolojik benzerlikleriyle değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bilgi aktarıcı özellikleriyle de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle çalışmanın amacı tipolojik karşılaştırma yapmakla sınırlı kalmamış, efsanelerdeki tarihsel ve kültürel bilgilerin de göz önüne alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Gelecekte yapılacak çalışmaların, Azerbaycan ve Anadolu efsanelerini daha geniş bir coğrafi ve kültürel perspektifle ele alması, motif çözümlemelerini tarihsel bağlamla ilişkilendirmesi ve ortak hafızanın sürekliliğini araştırması önemli olacaktır. Böylece efsaneler, yalnızca edebî ürünler olarak değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin, tarihsel tecrübenin ve kültürel belleğin yansımaları olarak değerlendirilebilecektir.

Kaynaklar / References

- Abdizade, H. H. (1986). *Amasya tarihi* (Cilt 1). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Azərbaycan folkloru antologiyası. (2010). *Naxçıvan folkloru* (Cild 1, M. Cəfəri & R. Babayev, Tərtib edənlər). Əcəmi Nəşriyyatı. (In Azerbaijani)
- Azərbaycan tarixi. (2007). *Azərbaycan tarixi* (Cild 3: XIII–XVIII əsrlər). Elm Nəşriyyatı. (In Azerbaijani)
- Balaban, T. (2014). *Amasya efsane, menkıbe ve memoraları* (1. bs.). T.C. Amasya Valiliği.
- Durbilmez, B. (2008). Nahçıvan Türk halk inanışlarında mitolojik sayılar. *Turkish Studies*, 3(7), 340–352.
- Durbilmez, B. (2017). *Gelenekli Türk anlatıları 1*. Ötüken Yayınları.
- Durbilmez, B. (2021). *Türk dünyası kültürü 2*. Ötüken Yayınları.
- Əfəndiyev, P. (2013). *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı. (In Azerbaijani)
- Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Əsatirlər, əfsanə və rəvayətlər. (2005). *Əsatirlər, əfsanə və rəvayətlər* (A. Acaloğlu & C. Bəydili, Tərtib edənlər). Şərq-Qərb Nəşriyyatı. (In Azerbaijani)

- Gezer, Ş. (2017). Alageyik efsanesi ile Kocacaş destanında ortak unsurlar. *Folklor/Edebiyat*, 23(89), 11–29.
- Gezi Kulübü. (t.y.). *Serçoban*. Erişim tarihi 9 Eylül 2025, <http://www.geziklubu.com/?pnum=63&pt=Serçoban>
- İsmayıl, M. R. (2008). *Naxçıvan əfsanələri*. Elm Nəşriyyatı. (In Azerbaijani)
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). *Aynalı Mağara*. Türkiye Kültür Portalı. Erişim tarihi 9 Eylül 2025, <https://kultturportali.gov.tr/turkiye/amasya/gezilecekyer/aynali-magara>
- Pirsultanlı, S. P. (2009). *Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri*. Azərnəşr. (In Azerbaijani)
- Polat, K. (2017). Amasya’da geleneksel Türk dini inanışlarının izleri. *Uluslararası Amasya Sempozyumu bildiriler kitabı* (Cilt 1, ss. 503–522). KIBATEK Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk efsanelerinde taş kesilme motifi və bu efsanelerin tip kataloğu*. Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Şahin, H. (2004). Menakıbname. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 29, ss. 112–114). TDV Yayınları.
- Uzun, O., Müderrisoğlu, H., Demir, Z., Kaya, L. G., Gültekin, P., & Gündüz, S. (2021). *Yeşilırmak havzası peyzaj atlası* (2. bs.). AKS Planlama ve Mühendislik Limited Şirketi.
- Xalq ədəbiyyatı. (1982). *Xalq ədəbiyyatı* (Cild 1, T. Fərzəliyev & İ. Abbasov, Cildi tərtib edənlər). Elm Nəşriyyatı. (In Azerbaijani)